

Vüqar Muxtar oğlu MEHDİYEV
Azərbaycan Kooperasiya Universitetinin dosenti,
iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru

SƏHMDAR CƏMİYYƏTLƏRİNDƏ KAPİTALIN FORMALAŞDIRILMASI VƏ AUDİTİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi. Məqalədə şirkətin kapitalının iqtisadi mahiyyəti, kapitalın auditinin əsas aspektləri nəzərdən keçirilir. Mühasibat balansının 3-cü bölməsində əks olunan kapital müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin həyata keçirilməsi üçün zəruri olan əmlakının və digər aktivlərinin dəyərinin ifadəsidir. Tədqiqat işindən kapitalın auditində, onun ölçüsünün dəyişilməsi proseduruna uyğunluğunun, əməliyyatların mühasibat uçotu hesablarında əks etdirilməsinin düzgünlüyünün yoxlanılmasında və bu əsasda müəssisənin daxili maliyyə-təsərrüfat vəziyyətini qiymətləndirilməsində istifadə etmək olar.

Tədqiqat metodu. Kapitalın audit prosesinde ümumi elmi metodlardan, idrakın dialektik metodundan və sənədli nəzarət metodları kimi auditə xas olan spesifik texnikalardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri. Səhmdar cəmiyyətlərində kapitalın auditinin prosedurları və ardıcılığı, kapitalın formalaşmasının vaxtında və qanuna uyğun yoxlanılması qaydası təqdim edilmiş, həmçinin, kapitalın auditini və təhlilində istifadə edilən müvafiq informativ göstəricilərin davamlı məqsədyönlü seçilməsi prosesini təmin edən prosedurlar və tədbirlər toplusu hazırlanmışdır.

Açar sözlər: *audit, kapital, kapital qoyuluşları, nizamnamə sənədləri, mühasibat uçotu.*

UOT: 657:336

JEL: E22; D24

DOI: <https://doi.org/1054414/XZII8011>

Giriş

Nizamnamə kapitalı hər bir müəssisənin hüquqi və maliyyə strukturunun əsasını təşkil edir. O, təsərrüfat subyektinin fəaliyyətə başlaması üçün ilkin maliyyə təminatıdır və təşkilatın hüquqi statusunu müəyyənləşdirir. Bu səbəbdən, nizamnamə kapitalı təşkilatın “vizit kartı” hesab olunur – onun ölçüsü, strukturda iştirakı və formalaşma forması müəssisənin imicinə və investisiya cəlb ediliyinə birbaşa təsir göstərir. Kapitalın hər bir komponenti mühasibat uçotunun və auditin müstəqil obyektidir, lakin onların ayrılmaz qarşılıqlı əlaqəsini, bir növdən digərinə dəyişmək üçün daimi potensialını, qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qarşılıqlı əlaqələri və bir-birindən asılılıqlarını nəzərə alaraq, kapitalın komponentləri elmi, metodik və tədris ədəbiyyatında əsasən bütövlükdə əhatə olunur. Xüsusilə, Azərbaycanda müəssisələrin nizamnamə kapitalının formalaşması və istifadəsinin uçotu və auditinin müxtəlif aspektləri Kazımov R.N., Namazova C.B. [2], Hacıyev F.Ş. [3], Abbasov İ.M. [4] və bir sıra normativ və qanunvericilik aktları [1] ilə tənzimlənir. Eyni zamanda, müxtəlif mülkiyyət formalarına görə

fərqlənən müəssisələrin kapitalının uçotu və auditinin xüsusiyyətlərinə ədəbi mənbələrdə lazımı diqqət yetirilmir ki, bu da bu məqalədə nəzərdən keçirilən məsələləri aktuallaşdırır.

Nizamnamə kapitalının formalaşdırılması və auditini

Nizamnamə kapitalının auditində əsas məqsəd – onun mühasibat uçotunda düzgün əks etdirilib-etdirilmədiyini və tətbiq olunan metodologiyanın normativ aktlara uyğun olub-olmadığını qiymətləndirməkdir. Audit zamanı auditor aşağıdakı əsas suallara cavab axtarır: Kapitalın ilkin formalaşması və sənədləşməsi qanunvericiliyə uyğun şəkildə aparılıbmı? Kapitalda baş verən dəyişikliklər (artım, azalma və s.) müvafiq qaydada sənədləşdirilibmi? Mühasibat uçotu məlumatları kapitalın faktiki vəziyyətini əks etdirirmi? Bu suallara cavab vermədən və təsis sənədlərini yoxlamadan nizamnamə kapitalının düzgün formalaşmasına və istifadəsinə əmin olmaq mümkün deyil.

Kapital üzrə audit aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir [2]: Nizamnamə sənədləri və fəaliyyət profili: Müəssisənin hüquqi statusunu, fəaliyyət növlərini və sahibkarlıq formasını müəyyən edən

əsas sənədlərin (nizamnamə, təsis müqaviləsi və s.) yoxlanılması. Təsisçilərlə hesablaşmalar: Təsisçilərin kapitalla etdiyi töhfələrin (pul və ya qeyri-pul formalı) sənədlərlə təsdiqlənməsi və onların geri ödənişi üzrə əməliyyatların qanunauyğun aparılması. Nizamnamə kapitalının formalaşması və dəyişikliklər: Kapitalın artırılması və azaldılması prosedurlarının qanuni və mühasibat baxımından düzgün icrası. Ehtiyat kapital və digər kapital növləri: Ehtiyat fondları, bölüşdürülməmiş mənfəət və digər kapital kateqoriyalarında baş verən dəyişikliklərin uçota düzgün alınması. Nizamnamə kapitalının auditinin hüquqi bazası aşağıdakı əsas normativ sənədlərlə müəyyən olunur: Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi – hüquqi şəxsin yaradılması və kapitalın formalaşdırılması prinsiplərini tənzimləyir [5]; “Vergi Məcəlləsi” – kapital əməliyyatları ilə bağlı vergi öhdəliklərini müəyyənləşdirir [6]; “Mühasibat uçotu haqqında Qanun” – maliyyə hesabatlarının hazırlanması və uçot prinsiplərini tənzimləyir [7]; Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS) – kapitalın uçotu üzrə beynəlxalq meyarların tətbiqini təmin edir [8]; “Auditor fəaliyyəti haqqında Qanun” – auditin hüquqi və təşkilati çərçivəsini müəyyənləşdirir [9]; “Beynəlxalq Audit standartları” – auditin icra standartlarını və keyfiyyətini müəyyən edir [10]. Bu normativ baza əsasında auditor audit zamanı müvafiq metodoloji və hüquqi yanaşmaları tətbiq etməklə obyektiv və əsaslandırılmış rəy formalaşdırır.

Kapitalın auditinin metodları

Təsdiqləmə metodu audit prosesində istifadə olunan mühüm yanaşmalardan biridir və onun əsas funksiyası – obyektin faktiki vəziyyətini qiymətləndirmək, habelə bu vəziyyətin sənədlərdə necə əks olunduğunu müəyyən etməkdir. Kapitalın auditində təsdiqləmə metodu vasitəsilə auditor mühasibat uçotu sənədlərinin, təsis aktlarının, ödəniş və investisiya əməliyyatlarının və hüquqi əsasnamələrin real məzmununa uyğunluğunu araşdırır. Bu metod sənədlərin və məlumatların formalılığını deyil, onların hüquqi və iqtisadi məzmununa uyğunluğunu müəyyən etməyə yönəlmişdir. Kapitalın auditində təsdiqləmə metodunun tətbiqi aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə edir [5]: 1) Cəmiyyətin nizamnamə kapitalının formalaşmasına, təyinatına və istifadəsinə nəzarət: Auditor, kapitalın necə formalaşdığına (pul, əvadanlıq, daşınmaz əmlak və s. vasitəsilə), hansı məqsədlərlə

istifadə edildiyinə və bu istifadənin qanunvericiliyə uyğun olub-olmadığına nəzarət edir. 2) Kapitalın hərəkətinin konsolidə olunmuş və analitik uçotunun vəziyyətinin qiymətləndirilməsi: Kapital üzrə analitik və sintetik uçotun paralel və uyğun aparılıb-aparılmadığı, bütün əməliyyatların konsolidə olunmuş hesabatlarda düzgün əks olunub-olunmadığı yoxlanılır. 3) Təsis aktlarının və onların hüquqi formalarının yoxlanılması: Nizamnamə, təsis müqaviləsi, dəyişiklik protokolları və digər hüquqi sənədlər kapitalın strukturuna və dəyişikliklərinə dair məlumatların düzgünlüyünü təmin edir. 4) Təsisçilər tərəfindən həyata keçirilən əmlak qiymətləndirməsinin əsaslılığının yoxlanılması: Qeyri-pul formalı töhfələrin – məsələn, texnika, bina və s. real bazar dəyərində uyğun qiymətləndirilib-qiymətləndirilməməsi auditor tərəfindən qiymətləndirilir. 5) Kapitalın formalaşması və istifadəsi ilə bağlı mövcud qanun və normativ qaydalara riayət olunması: Burada əsas məqsəd – müəssisənin fəaliyyəti zamanı istifadə olunan kapitalla bağlı bütün proseslərin ölkənin qüvvədə olan normativ-hüquqi bazasına uyğunluğunu təsdiqləməkdir. 6) Vəsaitlərin formalaşması və istifadəsi üzrə əməliyyatların uçot və hesabatda tam və düzgün əks olunması: a) Mühasibat uçotunda əks etdirilmə: Auditor, təsərrüfat əməliyyatlarının ilkin sənədlərlə dəstəklənməsini və uçot sistemində düzgün yer almasını yoxlayır. b) Maliyyə hesabatında əks etdirilmə: Kapitalın formalaşması və istifadəsi ilə bağlı əməliyyatların maliyyə hesabatlarında adekvat və şəffaf şəkildə təqdim olunması vacib şərtidir. 7) Kapitalın bütün formalarının və onun hərəkətinin müəssisənin maliyyə vəziyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsi: Auditor kapital strukturunun dəyişməsinin – məsələn, kapitalın artımı və ya azaldılmasının – şirkətin maliyyə sabitliyinə, likvidliyinə, investisiya imkanlarına necə təsir etdiyini analiz edir.

Sənədlərlə iş proseduru

Şirkətin kapitalını yoxlamaq üçün aşağıdakı mühüm sənədlərdən istifadə olunur: - müəssisənin nizamnaməsi; - dövlət qeydiyyatı haqqında şəhadətnamə; - birlik memorandum; - Statistika orqanlarında, Pensiya Fondunda, dövlət vergi müfəttişliyində və s.-də qeydiyyat haqqında şəhadətnamələr; - müəyyən edilmiş fəaliyyət növlərinə lisenziya; - əmlaka, daşınmaz əmlaka, tor-

paq sahəsinə, nəqliyyat vasitələrinə və s. mülkiyyət hüququnu təsdiq edən aktlar; - təsis sənədlərinə dəyişikliklər; - direktorlar yığıncağının qərarlarından çıxarışlar; - təsisçilər tərəfindən nizamnamə kapitalına pul, natura, qeyri-maddi formada və ya qiymətli kağızlarla payların qoyuluşunun sənədli sübutu; - ümumi rəhbərliyin əmr və göstərişləri; - müəssisədə mühasibat uçotunun aparılması qaydasını; - kapital və öhdəliklərin, habelə vəsaitlərin formalaşması və istifadəsi ilə bağlı əməliyyatların ilkin uçot sənədləri; - kapitalın və öhdəliklərin uçotu üçün ilkin sənədlər; - hesablar üzrə mühasibat uçotunun sintetik və təhlili registrləri; - əvvəlki yoxlamaların nəticələrinə dair aktlar və arayışlar, audit hesabatları; - balans hesabatı, kapitalda dəyişikliklər haqqında hesabat, uçot siyasəti və maliyyə və statistik hesabatlara əlavələr; - auditorun tələbi ilə; - audit zamanı əldə edilmiş nəticələr və s.

Təsdiqedic sənədlər, informasiya əsaslı auditin məzmun və sübut baxımından dayağı olan əsas elementlərdən biridir. Audit zamanı kapitalın formalaşması və istifadəsinə dair əməliyyatların hüquqi və maliyyə baxımından düzgünlüyünü qiymətləndirmək üçün bu sənədlərdən istifadə olunur. Onlar müəssisənin maliyyə dövriyyəsində baş vermiş əməliyyatların faktiki izlərini əks etdirir və əməliyyatların uçot sənədlərində necə rəsmiləşdirildiyini yoxlamağa imkan verir. Vəsaitlərin hərəkəti və istifadəsi ilə bağlı əməliyyatları əks etdirən sənədlər funksional roluna görə iki əsas qrupa bölünür:

a) İlkin (formalaşdırıcı) sənədlər: Bu qrupa kapitalın formalaşması, cəlb və müqavilə əsasında yerləşdirilməsi ilə bağlı olan sənədlər daxildir. Onlar müəssisə ilə digər tərəflər arasında bağlanmış hüquqi və maliyyə öhdəliklərini rəsmiləşdirir və bunları əhatə edir: 1) Kredit müqavilələri; 2) İcarə müqavilələri; 3) Məhsulların tədarükünə dair müqavilələr; 4) Xidmət və işlərin yerinə yetirilməsi haqqında müqavilələr; 5) Veksellər və istiqrazlar; 6) İnvestisiya razılaşmaları. Bu sənədlər mütləq normativ hüquqi aktlara və müəssisənin uçot siyasətinə uyğun olmalıdır. Onların rolu kapitalın cəlb və istifadəsi üzrə şərtlərin qanunvericiliklə rəsmiləşdirilməsini təmin etməkdir.

b) İcraedici (monitorinq) sənədlər: Bu sənədlər ilkin razılaşmaların icrasını əks etdirən faktiki ödəniş və əməliyyat sənədləridir. Onlar vasitəsilə ilkin müqavilələrdə nəzərdə tutulan

öhdəliklərin həyata keçirilmə dərəcəsi müəyyən edilir. Əsas sənədlər bunlardır: 1) Köçürmə vekselləri; 2) Borc öhdəlikləri; 3) Ödəniş tapşırıqları; 4) Bank hesablarından çıxarışlar; 5) Vergi tutulmalarına dair hesablamalar; 6) Qəbul-təhvil aktları və digər maliyyə sənədləri. Bu sənədlər auditor üçün kapitalın real hərəkətini qiymətləndirmək, onun uçotda əks etdirilməsinin düzgünlüyünü yoxlamaq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Təsdiqedic sənədlərin təhlili auditorun aşağıdakı suallara cavab tapmasına imkan yaradır: 1) Kapitalın formalaşdırılması hüquqi cəhətdən rəsmiləşdirilibmi? 2) İlkin müqavilələrdə göstərilən öhdəliklər yerinə yetirilibmi? 3) Faktiki ödənişlər və aktiv köçürmələri uçotda düzgün əks olunubmu? 4) Müəssisənin maliyyə hesabatları bu sənədlərə əsaslanırmı? Bu yanaşma nəticəsində sübut gücünə malik audit rəyinin formalaşması mümkün olur.

Orijinal sənədlər hüquqi sübut kimi xüsusi əhəmiyyətə malikdir və onların əsasında vəzifəli şəxslərin və digər məsul şəxslərin qanun pozuntularına cəlb olunması mümkündür. Eyni zamanda, bu sənədlər müəssisəyə dəymiş zərərin məbləğinin müəyyən edilməsində əsaslı rol oynayır. Beləliklə, orijinal sənədlər təkcə maliyyə məlumatlarının dəqiqliyini təmin etməklə kifayətlənmir, həm də hüquqi əsas kimi auditor və digər nəzarət orqanlarının fəaliyyətində vacib alət funksiyasını yerinə yetirir.

Kapitalın struktur elementlərinin auditı

Kapital uçotunun təşkilinin düzgünlüyü həmçinin müəssisənin daxili nəzarət mexanizmləri ilə əlaqələndirilir. Audit zamanı 331№-li “Yenidən qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat” hesabının məlumatlarından istifadə etməklə cəmiyyətin nizamnamə kapitalındakı payların uçotu və həmin hesabın uçot prinsipləri qiymətləndirilir. Qeyd etmək lazımdır ki, 331№-li “Yenidən qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat” hesabı qeyri-əsas aktivlərin yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranan artımı əks etdirir. Bu artım səhmlərin nominal dəyəri ilə satış qiyməti arasındakı fərqin ilkin yerləşdirilməsində nəzərə alınır. Eyni zamanda, istehsal obyektlərinin tikintisinə ayrılmış məqsədli maliyyələşdirmə vəsaitlərinin də həmin hesabda düzgün uçotunun aparılması yoxlanılır.

Auditorun növbəti diqqət yetirdiyi sahə 334№-li “Nizamnamə üzrə ehtiyat” hesabıdır. Bu hesab

üzrə ehtiyat kapitalının təsis sənədlərinə və müəssisənin uçot siyasətinə uyğun olaraq formalaşmasının düzgünlüyü yoxlanılır. Ehtiyatlandırma nizamnamə kapitalının ən azı 15 faizini təşkil etməlidir ki, bu da müəssisənin maliyyə dayanıqlığını artıran vacib göstəricidir. Ehtiyat kapitalı müəssisənin zərərlərinin ödənilməsi, öz səhmlərinin alınması və digər müvafiq məqsədlər üçün istifadə oluna bilər. Auditor bu vəsaitlərin təyinatına ciddi nəzarət edir. Maliyyə hesabatlarının digər mühüm elementlərindən biri debitor borclarının vəziyyətidir. Auditor 335№-li “Digər ehtiyatlar” hesabında əks olunan şübhəli borclar üzrə ehtiyatların formalaşdırılmasını, onların maliyyə nəticələrinə təsirini yoxlayır. Eyni zamanda, əvvəlki illərdə yaradılmış, lakin hesabat ilində istifadə olunmamış ehtiyatların müvafiq olaraq 611№-li “Sair əməliyyat gəlirləri” və 731№-li “Sair əməliyyat xərcləri” hesablarına aid edilib-edilmədiyi diqqətlə təhlil edilir.

Təsis sənədlərinin və elan edilmiş kapitalın auditi

Təsis sənədlərinin auditi zamanı müəssisənin idarəetmə sistemi, onun struktur və səlahiyyət bölgüsü diqqətlə öyrənilir. Auditor müəssisədə idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsində menecerlərin bütün səviyyələr üzrə səlahiyyətlərinin düzgün müəyyənəndirilməsini qiymətləndirir. Bundan əlavə, müəssisənin təsərrüfat fəaliyyətinin növləri və həmin fəaliyyətlərin qanunvericiliyə uyğunluğu yoxlanılır. Xüsusi diqqət lisenziyalasdırılmalı olan fəaliyyət növlərinin mövcudluğuna və onların qanunvericilik tələblərinə uyğunluğuna yönəldilir. Müvafiq lisenziyaların olmaması müəssisənin fəaliyyətini qanunsuz sayır və buna görə ciddi hüquqi məsuliyyətə səbəb ola bilər. Bu səbəbdən lisenziyaların mövcudluğu və etibarlılığı auditor tərəfindən mütləq təsdiqlənməlidir. Təsis sənədlərinin auditi auditorun müəssisənin hüquqi şəxs kimi sahibini müəyyən etməsinə və auditin hansı maraqlar çərçivəsində aparıldığını dəqiqləşdirməsinə imkan verir. Bu da audit prosesinin şəffaflığı və etibarlılığı üçün vacibdir.

Əgər təşkilat bir neçə təsisçi tərəfindən yaradılsa, təsisçilər arasında təsis müqaviləsi imzalanır və təşkilatın nizamnaməsi təsisçilərin razılığı ilə

müəyyən edilir. Auditor yoxlanılan təşkilatın nizamnaməsinin əsas şərtlərini diqqətlə araşdırmalı və aşağıdakı aspektləri qiymətləndirməlidir.

Auditor nizamnaməni yoxlayarkən əlavə olaraq aşağıdakı məlumatların da nəzərə alınmasını təmin etməlidir:

- Kommersiya adı və təşkilatın yerləşdiyi ünvan: Bu, hüquqi şəxsiyyətin müəyyənəndirilməsi üçün əsas məlumatlardır.
 - Elan edilmiş kapitalın həcmi və onun səhmdar-təsisçilər arasında bölüşdürülməsi: Kapitalın tam və düzgün bölüşdürülməsi müəssisənin maliyyə şəffaflığı üçün vacibdir.
 - Təşkilatın əsas vəzifələri və fəaliyyəti: Fəaliyyət istiqamətlərinin qanunvericiliyə uyğunluğu auditor tərəfindən yoxlanılır.
 - İcra hakimiyyəti orqanlarının təyin edilməsi və ya seçilməsi qaydası: Bu, idarəetmənin strukturunun və rəhbərliyin legitimliyinin təhlili üçün mühüm göstəricidir.
 - Təşkilatın nümayəndəliklərinin mövcudluğu: Auditor nümayəndəliklərin fəaliyyətinin hüquqi əsaslara uyğunluğunu qiymətləndirir.
 - Kapitalın yaradılması qaydası və əməyin ödənilməsi prinsipləri: Bunlar müəssisənin iqtisadi siyasətinin və işçi münasibətlərinin tənzimlənməsi baxımından əhəmiyyətlidir.
- İştirakçıların tərkibinin təhlili zamanı auditor xüsusi diqqət yetirməlidir ki, təsisçilər həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər ola bilər. Bu, hüquqi və maliyyə məsuliyyətlərin düzgün müəyyənəndirilməsi üçün vacibdir.
- Təsisçilərin sayının və hər bir təsisçinin nizamnamə kapitalındakı payının monitorinqi aparılarkən auditor müvafiq qanunvericiliyə uyğun olaraq aşağıdakıları nəzərə almalıdır:
- Təsisçilərin mümkün olan maksimum sayı;
 - Bir təsisçi üçün nizamnamə kapitalına qoyuluşun icazə verilən maksimum payı;
 - Müvafiq hüquqi şəxs növləri üçün nizamnamə kapitalının qanunla müəyyən edilmiş maksimum ölçüsü.
 - Bu tələblərə uyğunluğun yoxlanılması müəssisənin hüquqi çərçivədə fəaliyyət göstərməsini təmin edir və maliyyə dayanıqlığının əsasını təşkil edir.

Cədvəl 1.

Yoxlanılan təşkilatın nizamnaməsinin əsas şərtləri

Ortaqlığın nizamnamə əmlakının miqdarı və tərkibi:	Burada təşkilatın ümumi kapitalının həcmi və hansı növ aktivlərin daxil olduğu dəqiq göstərilməlidir. Bu, təşkilatın maddi bazasının gücünü və maliyyə dayanıqlığını əks etdirir.
İştirakçıların hər birinin nizamnamə kapitalındakı paylarının həcmi və onların dəyişdirilməsi qaydası:	Auditor iştirakçıların paylarının necə müəyyənləşdirildiyini və bu payların gələcəkdə hansı şərtlərlə dəyişdirilə biləcəyini qiymətləndirir. Bu, kapitalın bölüşdürülməsi və idarəetmə strukturunun şəffaflığı üçün vacibdir.
İnvestisiyaların kəmiyyət xüsusiyyətləri, strukturu, idxalı müddətləri və qaydası:	Nizamnamədə investisiyaların forması, miqdarı və onların təqdim edilmə müddətləri aydın şəkildə müəyyən edilməlidir. Bu, təşkilatın maliyyə resurslarının vaxtında təmin olunmasına və investisiya planlarının icrasına zəmanət verir.
Əmanətlərin miqdarı, strukturu, müddətləri və yerləşdirilməsi qaydası:	Burada əmanətçilərin qoyduğu vəsaitlərin həcm və strukturunun necə tənzimləndiyi, həmçinin həmin vəsaitlərin hansı müddətdə və hansı qaydada istifadə olunacağı göstərilir.
Əmanət üzrə öhdəliklərin pozulmasına görə məsuliyyət:	Nizamnamədə əmanətçilərin öhdəliklərinin pozulması halında tətbiq olunacaq tədbirlər və məsuliyyət növləri göstərilməlidir ki, bu da hüquqi məsuliyyətin və maliyyə təhlükəsizliyinin təminatıdır.
Əmanətçilərin əmanətlərinin həcmi:	Təşkilat daxilində fərdi əmanətçilərin verdiyi vəsaitlərin miqdarı və pay bölgüsü qeyd olunur.

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Audit prosesi zamanı auditor hesabat ilinin əvvəli və sonuna aid nizamnamə kapitalının, ehtiyatların balansının və bölüşdürülməmiş gəlirlərin qalığının düzgünlüyünü və bütövlüyünü dəqiqliklə müəyyən etməlidir. Bu göstəricilər mühasibat

uçotu kitablarının və registrlərinin məlumatları ilə müqayisə edilərək təsdiqlənir. Beləliklə, maliyyə hesabatlarında əks olunmuş kapital və ehtiyatların real vəziyyəti qiymətləndirilir.

Cədvəl 2.

Elan edilmiş kapitalın auditı mərhələləri

Kapital Məbləğlərinin Tamlığı və Vaxtında Ödənilməsi:	Auditor səhmdar cəmiyyətlərinin yaradılması zamanı təsisçilər tərəfindən səhmlərin ödənişi kimi təqdim olunmalı olan əmlakın düzgün və vaxtında qiymətləndirilib-qiymətləndirilmədiyini yoxlayır. Burada əmlakın pulla ekvivalenti və onun uçota alınması əsas məsələlərdəndir.
Elan Edilmiş Kapitalın Qanunvericiliyə Uyğunluğu:	Kapital məbləğinin ölkənin normativ hüquqi aktları və müvafiq sənədlərlə uyğunluğu yoxlanılır. Bu mərhələdə qanunvericilik tələblərinə riayət olunması auditor tərəfindən qiymətləndirilir.
Təsisçilər tərəfindən Kapitala Qoyuluşun Auditı:	Cəmiyyətin nizamnamə kapitalına təsisçilər tərəfindən qoyulan vəsaitlərin tamlığı, düzgünlüyü və uçota alınması yoxlanılır.
Kapitalın Formalaşmasının Tamlığı və Düzgünlüyü:	Elan edilmiş kapitalın tam şəkildə formalaşması və mühasibat uçotunda düzgün əks olunması yoxlanılır.
Kapitalın Ödənilməsi üzrə Yekun Hesablamaların Aparılması:	Qanunla müəyyən edilmiş müddətlərin yerinə yetirilməsi auditor tərəfindən təsdiqlənir, belə ki, kapitalın ödənilməsi üçün tələb olunan prosedurlar və vaxt çərçivələri qanunvericiliyə uyğun olmalıdır.
Kapital Məbləğinin Dəyişdirilməsinin Etibarlılığı:	Nizamnamə kapitalının dəyişdirilməsi prosedurlarının qanunla müəyyən edilmiş qaydalara uyğunluğu, müvafiq sənədlərin mövcudluğu və düzgünlüyü yoxlanılır.

Mənbə: cədvəl müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Auditor nizamnamə kapitalının formalaşdırılması şərtlərinin tamlığını və onların normativ-hüquqi aktlara uyğunluğunu qiymətləndirir. Bu məqsədlə aşağıdakıları yoxlamaq vacibdir:

- Təsis sənədlərində nəzərdə tutulmuş müddətlərdə faktiki qoyuluşların olması: Yəni, təsisçilərin nizamnamədə göstərilən müddətlərdə kapitala töhfələrini tam şəkildə təmin etmələri.
- Kapitalın tam elan edilməsi: Elan edilmiş kapitalın məbləğinin tam formalaşması və onun mühasibat uçotunda tam əks olunması.
- Qanunvericilik və təsis aktlarına riayət olunması: Nizamnamə kapitalına qoyuluşların həm ölkənin mövcud qanunvericiliyinə, həm də təsis sənədlərinə uyğunluğunun təmin olunması.

Beləliklə, auditorun əsas vəzifəsi nizamnamə kapitalının və ehtiyatların maliyyə hesabatlarında düzgün və tam əks olunmasını təmin etmək, hüquqi tələblərə uyğunluğunu qiymətləndirmək və mümkün maliyyə risklərini müəyyən etməkdir. Bu, müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının və şəffaflığının təminatıdır.

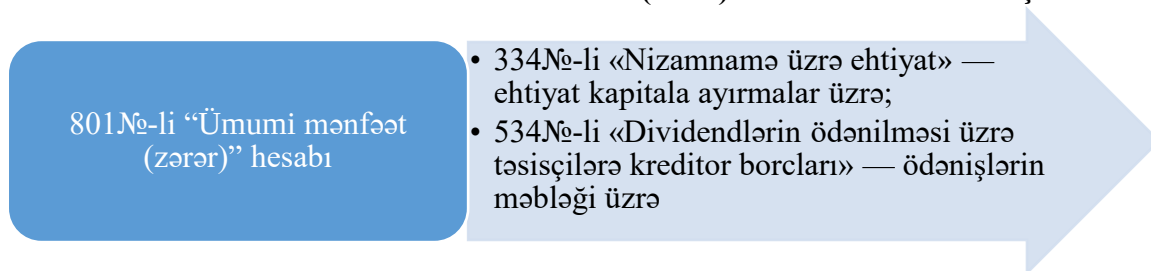
Nizamnamə kapitalının formalaşmasının auditı zamanı yoxlanılan təşkilatın təşkilati-hüquqi bazası xüsusi diqqət mərkəzində saxlanmalıdır. Auditor bütün təsisçilərin elan edilmiş nizamnamə kapitalına vaxtında və düzgün töhfə verib-vermədiyini, kapitala qoyuluşların qanunvericilik tələblərinə uyğunluğunu yoxlayır. Nizamnamə kapitalına qoyuluşlar müxtəlif formalarda ola bilər:

nağd pul, səhmlər, qiymətli kağızlar və pul dəyəri olan digər əşyalar. Auditor, xüsusilə təsisçilər arasında razılaşdırılmış və müstəqil ekspertizadan keçməsi tələb olunan depozit iştirakçıların vəsaitlərinin qiymətləndirilməsinin düzgünlüyünü qiymətləndirir. Kapital məbləğlərinin reallığı təsdiq edən sənədlərin düzgünlüyünün yoxlanılması auditor üçün əsas prosedurlardan biridir. Nağd ödənişlər müvafiq olaraq nağd pul qəbzləri və bank sənədləri ilə təsdiqlənir. Kapitala qoyuluş barədə məlumatlar təsdiqedicilərin sənədlərində əks olunmalıdır ki, bu xüsusilə vergi orqanları üçün vacibdir. Nağdsız əmanətlərin və əmanət hesablarının investisiyası isə müvafiq hesabatlar, əsas vəsaitlərin, qeyri-maddi aktivlərin qəbul və təhvil-təslim aktları, ekspertiza hesabatları və digər sənədlərlə təsdiq edilməlidir (Çuev İ.N., 2014).

Ödənilməmiş kapitalın auditi

Ödənilməmiş kapital 302 №-li “Nizamnamə kapitalının ödənilməmiş hissəsi” hesabında uçota alınır. Bu hesaba buraxılmış səhmlərin ödənilməsi, nizamnamə kapitalına qoyuluşlar və həmçinin fiziki və hüquqi şəxslərin geri alınmış səhmlər üzrə borcları daxil edilir. Auditor ödənilməmiş kapitalın mühasibat uçotunda düzgün və vaxtılı-vaxtında əks etdirilməsini yoxlayır. Xüsusilə, təhlil olunan dövr üzrə Baş kitabda və balansda əks olunan geri qaytarılmayan mənfəət məbləğinin etibarlılığına diqqət yetirilir.

Sxem. 1. 801 №-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabının müxabirləşməsi

Mənbə: sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Xalis mənfəətin bölüşdürülməsi ortaqlığın nizamnaməsində göstərilən qaydalar əsasında həyata keçirilir. Ortaqlığın üzvləri xalis mənfəətin nizamnamə kapitalındakı paylarına mütənasib hissəsini almaq hüququna malikdirlər. Hesabat ili üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (və ya xərc) 801 №-li «Ümumi mənfəət (zərər)» hesabından 343 №-li «Keçmiş illər üzrə bölüşdürülməmiş mənfəət (ödənilməmiş zərər)» hesabına köçürülür.

Kapitalın auditinin yekun mərhələsi

Bölüşdürülməmiş mənfəətin kapital artımının auditi

Bölüşdürülməmiş mənfəətin auditi çərçivəsində hesabat dövrü üçün xalis gəlirin (zərərin) məbləği müəyyən edilir. Bunun üçün 801 №-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabı formalaşdırılır və hesabat dövründə adi fəaliyyətin maliyyə nəticəsi bu hesaba silinir. Mühasibat balansında həm təsərrüfat fəaliyyətinin nəticələri, həm də qeyri-əməliyyat gəlir və xərcləri əks olunur.

Nizamnamə kapitalının auditi zamanı maliyyə hesabatlarının dəqiqliyi və düzgünlüyü əsas vəzifələrdəndir. Bu kontekstdə, fəvqəladə mənfəət və zərərlər 801 №-li “Ümumi mənfəət (zərər)” hesabında toplanır. Bu hesabın kredit və debet hissəsində aşağıdakı maddələr əks olunur:

1. Hesabat dövrünün sonuna köçürülmüş ümumi məbləğlər;
2. 611 №-li «Sair əməliyyat gəlirləri» və 731 №-li «Sair əməliyyat xərcləri» hesablarına uyğun gəlir və xərclər;
3. Əvvəlki dövrlərdə istismara verilmiş əsas vəsaitlərin və uzunmüddətli investisiyaların yenidən qiymətləndirilməsi nəticəsində yaranan qalıq mənfəətinin 331 №-li “Yenidən qiymətləndirilmə üzrə ehtiyat” hesabında yenidən hesablanmış məbləğləri.

Kapitaldan istifadənin auditinin yekun mərhələsi aşkar edilmiş çatışmazlıqların qruplaşdırılması və onların aradan qaldırılması üçün idarəetmə tədbirlərinin təklif edilməsindən ibarətdir. Bu tədbirlər mənfəet hallarının qarşısını almağa və onların gələcəkdə təkrarlanmamasına xidmət edir.

Şirkətin daxili kapital auditinin standartlarının hazırlanması çox önəmlidir. Azərbaycanda auditin

metodologiyası üzrə ümumiyyətlə daxili standartlar azdır və ya mövcud deyil. Bu baxımdan, beynəlxalq audit standartlarının tətbiqi auditorların işinin keyfiyyətini artırmaq, mürəkkəbliyi

azaltmaq, yeni texnologiyaların tətbiqini sürətləndirmək baxımından vacibdir.

Sxem 2. Şirkətlərdə daxili standartın vəzifəsi

Daxili standartın vəzifəsi			
Maliyyə hesabatları üzrə auditor rəylərinin formalaşdırılması və audit dövrü üzrə mühasibat uçotu fəaliyyətinin təhlili	Ayrılma və yenidən təşkil zamanı kapitalın hüquqi, mühasibat və vergi auditinin xüsusiyyətlərinin təsviri	Yenidən təşkil prosesində audit planının hazırlanması üçün tələblərin müəyyənəşdirilməsi	Audit sübutlarının toplanması və qiymətləndirilməsi prosesinin təsviri.

Mənbə: sxem müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

Şirkətin mühasibat sənədlərində əks olunan nizamnamə kapitalı təsisçilərin nominal dəyəri müəyyən edilmiş səhmlər toplusunu əks etdirir. Bu kapital cəmiyyətin əmlak üzrə öhdəliklərində minimum məsuliyyət həddini göstərir və səhmlərin buraxılması yolu ilə zəruri maliyyə vəsaitlərinin cəlb olunmasını təmin edir.

Nizamnamə kapitalının artırılması şirkətin maliyyə dayanıqlığını gücləndirir və kreditorların maraqlarını qoruyur, beləliklə, ödənişlərin vaxtında və maneəsiz həyata keçirilməsini təmin edir. Nizamnamə kapitalının məbləğlərinin dəyişdirilməsi yalnız müəssisə sahiblərinin, yəni səhmdarların ümumi yığıncağında qəbul edilmiş qərar əsasında həyata keçirilir. Bu, kapitalın strukturunun və həcmnin dəyişdirilməsində qanuni tələblərin təmin olunmasının zəruriliyini göstərir. Şirkətin kapitalının artırılması üçün ən mühüm və davamlı mənbə mənfəətdir. Mənfəətin istifadə strategiyası çərçivəsində iki əsas yanaşma mövcuddur: Xalis mənfəətdən ehtiyatlar yaratmaq və Bölüşdürülməmiş mənfəətin bir hissəsinin dividendlər şəklində bölüşdürülmədən şirkətin dövryyəsinə kreditləşdirilməsi. Bu üsullar şirkətin mənfəətinin böyük hissəsinin əməliyyat kapitalına çevrilməsini təmin edir, beləliklə, fəaliyyətin davamlılığı və genişlənməsi üçün maliyyə resurslarının yaradılmasına şərait yaradır. Ehtiyat kapitalının maksimal məbləği əsasən nizamnamə kapitalının ölçüsündən asılıdır. Dünya praktikasında bu göstərici nizamnamə kapitalının 10%-dən 40%-ə qədər

dəyişir (Rich, İ.N., Hechanova N.N., 2011). Auditor və idarəçilər tərəfindən təhlil edilən müəssisələrə öz təsis sənədlərində müəyyən edilmiş qaydalar çərçivəsində ehtiyat fondu yaratmaq tövsiyə olunur. Ehtiyat kapitalı əsasən aşağıdakı məqsədlər üçün istifadə olunur: Mövcud balans kəsirinin ödənilməsi; Dividendlərin məbləğinin azaldılması; Hesabat dövrləri üzrə maliyyə yükünün bərabər bölüşdürülməsi. Bu funksiyalar sayəsində ehtiyat kapitalının hamarlanması müəssisələrə stabil və inamlı işgüzar fəaliyyət göstərməyə imkan verir.

Beləliklə, nizamnamə və ehtiyat kapitallarının idarə edilməsi, onların artırılması və optimal istifadəsi şirkətin davamlı maliyyə dayanıqlığını təmin edən əsas amillərdəndir. Bu proseslərin düzgün təşkili müəssisənin uzunmüddətli inkişafı və bazarda rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün vacibdir.

Nəticə

Beləliklə, nizamnamə kapitalının və ehtiyat fondlarının formalaşdırılması, idarə olunması və audit müəssisənin maliyyə sabitliyinin təmin olunmasında həlledici rol oynayır. Nizamnamə kapitalının dəyişdirilməsi yalnız səhmdarların ümumi yığıncağında qəbul edilmiş qərarlar əsasında həyata keçirilməli və qanunvericiliyin tələblərinə tam uyğun olmalıdır. Kapitalın əsas artım mənbəyi kimi mənfəətin cəlb edilməsi, onun düzgün istiqamətləndirilməsi müəssisənin əməliyyat fəaliyyətinin genişlənməsinə və maliyyə dayanıqlığının möhkəmləndirilməsinə şərait yaradır.

Ehtiyat kapitalının məqsədyönlü və səmərəli formalaşdırılması həm risklərin idarə edilməsində, həm də balansdakı mümkün kəsirlərin və dividendlərlə bağlı öhdəliklərin yerinə yetirilməsində mühüm əhəmiyyətə malikdir. Dünya praktikasında tətbiq olunan yanaşmalar göstərir ki, ehtiyat fondunun optimal səviyyədə saxlanması şirkətin çevik maliyyə strategiyası qurmasına imkan verir. Bununla yanaşı, kapital strukturunun optimallaşdırılması, cəlb edilən resursların iqtisadi səmərəliliyinin artırılması və kapital formalaşmasına çəkilən xərclərin azaldılması müəssisənin uzunmüddətli inkişafını təmin edən mühüm addımlardandır.

Beləliklə, kapitalın auditı və idarə olunması üzrə tədbirlərin məqsədyönlü təşkili müəssisəyə təkcə cari maliyyə vəziyyətini sabit saxlamağa deyil, eyni zamanda gələcəkdə səmərəli və dayanıqlı inkişafı təmin etməyə imkan verir.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. “Auditor xidməti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu - www.audit.gov.az.
2. Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsi- <https://e-qanun.az/framework/46944>.
3. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi- <https://www.taxes.gov.az/az/page/ar-vergi-mecellesi>.
4. Azərbaycan Respublikasının Auditorlar Palatası. Audit: qanunvericilik və normativ sənədlər. XI cild, Bakı 2024, səh. 632.
5. “Mühasibat uçotu haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu - <https://e-qanun.az/framework/5458>.
6. Maliyyə Hesabatlarının Beynəlxalq Standartları (MHBS)- <https://maliyye.gov.az/static/129/maliyye-hesabatlarinin-beynəlxalq-standartlari>.
7. “Beynəlxalq Audit Standartları”- <https://audit.gov.az/Az/page/414>.
8. **Abbasov İ.M. Audit. Dərslik.** Bakı-2007. -530 s.
9. Kazimov R.N., Namsazova C.B. Praktiki **audit. Dərslik.** Bakı-2012, səh. 243.
10. Hacıyev F.Ş. **Audit. Dərslik.** Bakı-2021, səh. 379.
11. Аудит: учебник и практикум для вузов / М. А. Штефан, О. Аззаматаева, Н. В. Максимова, А. В. Шурыгин; под редакцией М. А. Штефан.- 4-е изд., перераб. и доп. - Москва: Издательство “Юрайт”, 2025. — 731 с.
12. Казакова Н.А. Аудит: учебник для вузов /Н. А. Казакова, Е. И. Ефремова; под общей редакцией Н. А. Казаковой. — 5-е изд., перераб. и доп. - Москва: Издательство “Юрайт”, 2025. – 412 с.

МЕХДИЕВ Вугар Мухтар оглы

*Доцент Азербайджанского Университета Кооперации,
доктор философии по экономике*

ФОРМИРОВАНИЕ И АУДИТ КАПИТАЛА В АКЦИОНЕРНЫХ ОБЩЕСТВАХ

Резюме

Цель исследования. В статье рассматривается экономическая сущность капитала предприятия, основные аспекты аудита капитала. Капитал, отраженный в разделе 3 баланса, является выражением стоимости имущества и других активов предприятия, необходимых для осуществления его хозяйственной деятельности. Результаты исследования могут быть использованы при аудите капитала, проверке соблюдения порядка изменения его размера, правильности отражения операций на счетах бухгалтерского учета и на этой основе при оценке внутреннего финансово-экономического состояния предприятия.

Метод исследования. При проведении аудита капитала использовались общенаучные методы, диалектический метод познания, а также специфические приемы, присущие аудиту, такие как методы документального контроля.

Результаты исследования. Представлены порядок и последовательность проведения аудита капитала в акционерных обществах, порядок своевременной и юридически обоснованной проверки формирования капитала, а также разработан комплекс процедур и мер,

обеспечивающих процесс непрерывного целенаправленного отбора значимых информативных показателей, используемых при аудите и анализе капитала.

Ключевые слова: аудит, капитал, капитальные вложения, учредительные документы, бухгалтерский учет.

MEHDIYEV Vugar Muxtar

*Associate Professor of Azerbaijan Cooperation University,
Doctor of Philosophy in Economics*

FORMATION AND AUDIT OF CAPITAL IN JOINT-STOCK COMPANIES

Summary

Purpose of the study. The article considers the economic essence of the company's capital, the main aspects of the audit of capital. The capital reflected in section 3 of the balance sheet is an expression of the value of the property and other assets of the enterprise necessary for the implementation of its economic activities. The research work can be used in the audit of capital, in checking compliance with the procedure for changing its size, the correctness of reflecting transactions in accounting accounts, and on this basis in assessing the internal financial and economic condition of the enterprise.

Research method. In the process of auditing capital, general scientific methods, the dialectical method of cognition, and specific techniques inherent in auditing, such as documentary control methods, were used.

Research results. The procedures and sequence of auditing capital in joint-stock companies, the procedure for timely and legally valid verification of capital formation are presented, and a set of procedures and measures has been developed to ensure the process of continuous purposeful selection of relevant informative indicators used in the audit and analysis of capital.

Keywords: audit, capital, capital investments, chartered documents, accounting.